

Michel H. Conan

socjolog, historyk ogrodów sociologist, garden historian

„Sytuacja specyficzna” – konserwacja zabytkowego ogrodu

“Situation-specific” – historic garden conservation

Abstrakt

Stawiając sobie za cel w rozważaniach na temat konserwacji ogrodów wyjście poza debaty wokół jej metod, artykuł prezentuje znamienne projekty konserwatorskie z terenu Chin i Japonii. Z każdym pokrótce przedstawianym przykładem autor wprowadza stopniowo konceptualny rodzaj analizy. Zostaje sformułowanych kilka szczegółowych pytań dotyczących relacji między stosunkiem odwiedzających zabytkowe ogrody do historii, obrazowaniem przeszłości i rodzajem odbioru, jakie te miejsca wywołują. Różnice kulturowe pomiędzy Azją Wschodnią a Zachodem dają podstawy, by poddawać w wątpliwość traktowanie wszystkich ogrodów w kategoriach zabytku oraz odwoływanie się do projektu historycznego ogrodu jako jego kwintesencji. W artykule podjęto próbę zdefiniowania konserwacji historycznego ogrodu jako tworzenia „specyficznej sytuacji” i przekonania czytelnika do tej koncepcji.

Słowa kluczowe: Chiny, historia, horyzont, Japonia, zabytek, recepcja, sytuacja

Abstract

In order to move discussions about garden conservation beyond current debates about methods, this essay turns to highly significant garden conservation projects in China and Japan. It incrementally introduces a conceptual frame of analysis as each new example is briefly discussed. As a whole it raises a few precise questions about the relationships between public attitudes towards past history, representations of the past and reception of historic gardens. Cultural differences between East Asia and the West also allow calling into question the assimilation of all gardens to monuments as well as the reliance on design as the essential feature of any historic garden. The paper defines and argues for “situation-specific” historic garden conservation.

Keywords: China, history, horizon, Japan, monument, reception, situation

NIEZALEŻNIE OD ZNACZNYCH POSTĘPÓW poczynionych w dziedzinie konserwacji zabytkowych ogrodów w całym zachodnim świecie, europejska społeczność konserwatorów zieleni nadal prowadzi trudne do rozstrzygnięcia debaty na temat metod tejże konserwacji. W efekcie wiele rozważań ma charakter bardziej instrumentalny niż merytoryczny¹. W tym artykule obrano inny kierunek. Autor koncentruje się na kwestiach, które należy poruszyć przed podjęciem jakiegokolwiek zagadnienia metodologicznego. Wiele wnoszącym odniesieniem są przykłady konserwacji znanych ogrodów z Japonii i Chin, które warto choćby pobieżnie prześledzić. Jako że oznacza to przeniesienie się w obszar kultury pozachodniej, należy najpierw wyjaśnić sobie znaczenie takich słów jak „zabytek” i „historia”, używanych tu w innym kontekście niż ten, do którego jesteśmy

IN SPITE OF REMARKABLE DEVELOPMENTS OF historic garden conservation throughout the Western world the European historic garden conservation community has gone through repeated and inconclusive debates about method. This has led to focusing on instrumental at the expense of substantive reason.¹ This text takes another direction. It proposes questions to be raised before any methodological issue is envisaged. To this effect it rapidly examines a few questions about garden conservation raised by celebrated gardens in Japan and China. Since this will take us into non-western cultures we shall have to clarify the use of some words such as “monument” and “history”, the meanings of which could be taken for granted in another context. This approach opens up in conclusion to a potential renewal of historic garden conservation.

przyzwyczajeni. Zaproponowane podejście otwiera nas na możliwość swego rodzaju „odnowy” w myśleniu o konserwacji zabytkowych ogrodów.

Czym jest zabytek²?

Pierwszy artykuł Karty Florenckiej brzmi: „Ogród historyczny stanowi kompozycję architektoniczno-roślinną, która – z punktu widzenia historii lub sztuki – posiada wartość ogólnospołeczną. Jako taka jest ona uznana za zabytek”³. Ta definicja ogrodu historycznego opiera się jednoznacznie na pojęciu „zabytku”. Warto tu przytoczyć przykład niezwykle acz zupełnie przypadkowego odkrycia japońskiego ogrodu z okresu Nara (710-794), na który natknęli się archeolodzy z Palace Institute w Nara. Ich zamierzeniem było odsłonięcie architektury monumentalnego pałacu, tymczasem – ku swemu zdziwieniu – w obrębie pałacu odnaleźli ogrody. Skoro ogrody były częścią założeń pałacowych, uznano za oczywiste ich odtworzenie, tak jak się odbudowuje zabytki architektury, pomijając teoretyczne rozważania, czy mieszczą się one w definicji „zabytku”. W tym miejscu wypada doprecyzować to pojęcie. Etymologicznie zabytek [ang. monument] pochodzi od łacińskiego *monimenta*. Marek Terencjusz Warron (116-27 p.n.e.) w swej rozprawie *De Lingua Latina* (VI.49, wyd. przed 43 p.n.e.)⁴ podał etymologię wyrazu *monimenta*. Słowo „monument” bierze się z łacińskiego *monere*: przypominać, pouczać, ostrzegać. Pomniki mają ostrzegać [ang. admonish od łac. *admonere*] przechodniów, do których ich przekaz jest adresowany. Działają jak przestroga przed zapomnieniem. Z założenia mają pomagać wyobraźni przechodniów pokonać granicę między zdarzeniem teraźniejszym i przeszłym. Zabytek to obiekt, którego nie można oddzielić od aktywnego odbioru, jaki wywołuje.

Nauka z Hiroshimy

Kopuła Bomby Atomowej – rozległy, zrujnowany teren nad rzeką Otagawa w Hiroshimie, wyznaczony w 1966 roku jako obszar chroniony, jest zabytkiem należącym do parku Hiroshima Peace Memorial. W 1996 roku został on wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Miejsce to niesie wymowny przekaz – ostrzeżenie przed kataklizmem wojny nuklearnej. Pod koniec lat 70. XX wieku profesor Yoshio

What is a monument?

The first article of the Charter of Florence states that “A historic garden is an architectural and horticultural composition of interest to the public from the historical or artistic point of view. As such, it is to be considered as a monument.”² This definition of a historic garden rests explicitly upon the definition of “a monument.” Let us turn to the serendipitous discovery of a garden in Japan from the Nara period (710-794). It was found by archaeologists from the Nara Palace Institute in Nara, who were focused on the recovery of monumental palace architecture. To their own surprise, they brought gardens to light within Palace compounds. Since the gardens were part of palaces, they restored them just like the architectural monuments, without wondering what it implies to assume that something is a monument. Let us precisely turn to this question. Monument in English etymologically derives from a Latin word: *monimenta*. Fortunately, a text by Marcus Terentius Varro (116-27 BCE) has spelled out the etymology of *monimenta* in his treatise *De Lingua Latina* (Vol. VI.49, pub. before 43 BCE)³. There we learn that the word “monument” derives from the Latin “*monere*”: to remind, to advise, to warn. Monuments are supposed to admonish (*admonere*) the passers-by to whom they are addressed. They act as a warning against oblivion. They are meant to help passers-by make a leap of imagination that gives the force of presence to a past event. A monument is an object that cannot be divorced from the active reception it triggers.

Learning from Hiroshima

The Atomic Bomb Dome, the large ruin along the Otagawa river in Hiroshima designated for conservation in 1966, is a monument belonging to the Hiroshima Peace Memorial park. It was declared a UNESCO World Heritage site in 1996. It presents a powerful admonition to keep wary of the dangers of nuclear war. In the late 1970s, Professor Yoshio Nakamura added waterfront terraces on the banks of river Otagawa in front of the Atomic Bomb Dome.⁴ It created a space where visitors could express their response to the monument either by engaging in meditation or, once a year, by participating in the August 6 lantern-floating

Nakamura zaprojektował tarasy na brzegach rzeki Otagawa, przed Kopułą Bomby Atomowej⁵. Powstała w ten sposób przestrzeń dla odwiedzających, w której mogą oni wejść w interakcję z obiektem poprzez medytację lub uczestniczenie w ceremonii pływających latarni, odbywającej się co roku 6 sierpnia. W tym dniu, po zapadnięciu zmroku, na nabrzeżnych tarasach gromadzą się nieprzebrane tłumy. Częściowo inspirowani buddyjską praktyką spławiania latarni w dół rzeki w celu kojenia dusz swych przodków, ludzie zapalają pływające latarnie, aby rzeka Otagawa poniosła je ku oceanowi. W Hiroszimie owa ceremonia nabrała nowego znaczenia. Obecnie latarnie niosące przesłanie pokoju dla świata wolnego od nuklearnego konfliktu upamiętniają również poległych podczas wszelkich wojen. Wykształcenie się tego zwyczaju ukazuje znaczenie kopuły jako miejsca pamięci oraz sposób jej funkcjonowania – nie tylko nadany przez jej twórców, ale także kreowany przez samych odbiorców. Przykład ten jest ilustracją wzajemnych głębokich powiązań pomiędzy lokalną kulturą i reakcją społeczną, jaką wywołuje miejsce pamięci, stanowiących podstawowy wyróżnik obiektów tego typu.

Przenieśmy się teraz do zabytkowego ogrodu Shukkei-en położonego w pobliżu Kopuły Bomby Atomowej. Jest to najpopularniejszy w Hiroszimie ogród historyczny, cechujący się arystokratycznym charakterem. Założony w 1620 roku i przebudowany w latach 80. XVIII wieku⁶, po roku 1867 był użytkowany jako ogród willowy przez rodzinę lokalnych władców feudalnych, zwanych Daimyo. W 1940 roku rodzina ta podarowała ogród prefekturze Hiroszimy. Wówczas uznano go za Narodową Atrakcję Krajobrazową i udostępniono zwiedzającym. Położony około jednego kilometra od strefy zero (miejsca gdzie 6 sierpnia 1945 roku wybuchła bomba atomowa), uległ całkowitemu zniszczeniu (ocalało jedno drzewo). Pomimo ogromu zniszczeń ogród służył za schronienie dla ludzi, którzy przeżyli kataklizm. Wielu właśnie tam zmarło na skutek obrażeń i zostało pochowanych. Nie był to jednak powód, dla którego stał się on przedmiotem późniejszych zabiegów konserwatorskich. W latach 1951-1974 dawny ogród Daimyo został odtworzony jako miejsce historyczne w formie z roku 1940 i udostępniony ponownie zwiedzającym.

Shukkei-en to ogród o charakterze spacerowym obejmujący miniaturowe krajobrazy. Niektóre z nich,

ceremony. On August 6, after waiting until night falls, large crowds gather on the waterfront terraces. Partially inspired by an ancient Buddhist practice of sending floating lanterns down a river to soothe the spirit of their ancestors, they lit floating lanterns and let river Otagawa carry them towards the ocean. In Hiroshima, this practice has taken a new meaning. Nowadays, the lanterns, which carry a message for peace in a world free from nuclear conflict, are also dedicated to the dead victims of all wars. This response demonstrates the significance of the dome as a monument, and the specific way in which it depends upon local participation as much as on the intentions of the creators of the monument. This example illustrates how local culture and public response to a monument are mutually embedded. It exemplifies a fundamental feature of a monument.

Now, let us turn to a historic garden nearby the Atomic bomb memorial: the Shukkei-en. It is the most popular Historic garden site in Hiroshima. This aristocratic garden created in 1620 and remodeled in the 1780s⁵ was used as a villa garden by the local Daimyo family after 1867. In 1940, the family donated it to Hiroshima prefecture. It was then designated a National Scenic Spot and was open to the public. Located about one km away from ground zero, where the atomic bomb detonated on August 6, 1945, it was completely destroyed, with only one tree left. However badly damaged, the grounds still offered a refuge to survivors among the neighboring population. Many people died there of their wounds and were buried in the former garden grounds, but this is not what its conservation is about. Rather, from 1951 to 1974, the former daimyo garden was rebuilt just as the Historic site it was in 1940; and it was re-opened to the public.

It is a stroll garden inviting a tour of miniature landscapes. Some of them, such as rice fields and tea plantations, are evocative of the Japanese countryside; others allude to Chinese culture, such as a small bridge in the middle of a dyke running across the Takuei pond. An aristocratic visitor in the Edo period would have recognized it as a representation of the Koko-kyo bridge (the straddling rainbow bridge) on the White Dyke, attributed to the Chinese poet Bai Juyi on West Lake in Hangzhou, where he was governor in the early 9th c. in Tang China. Thus, such a visitor upon seeing the pond would have been transported by imagination

na przykład pola ryżowe i plantacje herbaty, są sugestywnymi odwzorowaniami krajobrazów Japonii. Inne nawiązują do kultury chińskiej, na przykład niewielki mostek na środku grobli przecinającej staw Takuei. Arystokrata odwiedzający to miejsce w epoce Edo dostrzegłby z pewnością podobieństwo do mostu Koko-kyo (most rozpostartej tęczy) na Białej Grobli, przypisywanego chińskiemu poecie Bai Juyi na Jeziorze Zachodnim w Hangzhou, gdzie pełnił funkcję namiestnika na początku IX wieku, w Chinach dynastii Tang. Tak więc, widząc staw Takuei, ów przybysz przeniósłby się w wyobraźni nad Jezioro Zachodnie w Hangzhou (il. 1). Ten wycinek krajobrazu odbierany był nie tyle jako malowniczy, co poetycki. Tu należy wyjaśnić, że Bai Juyi był niezbyt docenianym urzędnikiem – skazanym na wygnanie za czasów pierwszego cesarza i ganionym za rządów kolejnego – Muzonga (820-824), który w 821 roku powołał go na namiestnika Hangzhou. Ludzie zamieszkujący obszar wokół Jeziora Zachodniego wiele mu zawdzięczali, a Biała Grobla i jej most zostały nazwane jego imieniem. Jednak jest pamiętany głównie jako poeta – autor ponad 200 wierszy opiewających scenię Jeziora Zachodniego, jego buddyjskie świątynie i pawilony, które to utwory stały się wzorem do naśladowania w następnych stuleciach przez licznych chińskich poetów.

Jezioro Zachodnie to więcej niż piękne jezioro, to uosobienie chińskich związków poezji i krajobrazu, które wzbudziło zachwyt japońskiej arystokracji, będąc dla niej otwarciem nowego „poetyckiego” horyzontu. Nasza percepcja zawsze zależy od punktu widzenia, z którego postrzegamy świat. Ten punkt widzenia, który przejmujemy wraz z naszym wychowaniem kulturowym, otwiera horyzont, szeroką gamę percepcyjnych punktów stychnych ze światem, co nadaje znaczenia danemu doświadczeniu percepcyjnemu. Oczekujący estetycznych wrażeń współczesny obserwator, wchodząc do ogrodu Shukkei-en bezwiednie odbierze go jako malowniczy, podczas gdy japoński arystokrata przyjąłby literacki punkt widzenia, uwalniając tym samym korelacje kultur Chin i Japonii, skoncentrowanych bardziej na „poetyce” niż „malowniczości”. Skoro, patrząc na ten sam obiekt, obaj obserwatorzy doświadczaliby zasadniczo różnych przeżyć, żaden z nich nie byłby również w stanie domyślić się, jak postrzega ten drugi, jako że horyzont postrzegania dany jest wraz z kulturowym

to West Lake, in Hangzhou (fig. 1). This was not a pictorial image, but a poetic one. Bai Juyi was an unfortunate scholar official, who had suffered banishment under a first emperor, and rebuke under a second one, emperor Muzong (820-824) who appointed him governor of Hangzhou in 821. He contributed greatly to the improvement of West Lake, where the White Dyke and its bridge have been named the Bai causeway to honor his memory. However he is mostly remembered for more than 200 poems celebrating West Lake scenery and its Buddhist temples and pavilions, setting an example emulated by numerous Chinese poets in the following centuries.

West Lake is more than a beautiful lake, it is the epitome of Chinese poetic engagement with landscape, and Japanese aristocrats indulged in the poetic horizon it opened up for them. Our perception is always guided by the point of view from which we envision the world in front of us. This point of view, which we borrow from our own cultural upbringing, opens up a horizon, a wide range of possible perceptual encounters with the world, which endows a particular perceptual experience with significance. A contemporary viewer expecting an aesthetic experience when entering the Shukkei-en garden, will unwittingly adopt a pictorial point of view, while the aristocratic Japanese visitor would have adopted a literary and poetic point of view, allowing interplay between Chinese and Japanese poetic cultures. As both visitors gazing at the same object would engage in profoundly different experiences, they would also be unable to suspect the other's visual experience, since the horizon of their gaze is given to them by their cultural upbringing. This means that the engagement with the other's perceptual experience is not achieved by the presentation of the same object, and can only be reached for by allowing the difference of horizons to come into focus.⁶ The Shukkei-en demonstrates how Japanese countryside and Chinese culture were two horizons of interest for Japanese aristocrats in the Edo period; and how they were fused into artistic unity by a Daimyo stroll garden.

The Shukkei-en was as carefully reconstructed as any architectural monument. Moreover, with 180,000 visitors a year, this is a very popular historic garden that represents the idyllic image of the Japanese rural world entertained by Japanese aristocrats immersed in Chinese culture. Yet, it does not embody any particular

uksztaltowaniem. Oznacza to, że zaangażowanie się w doświadczenie percepcyjne kogoś innego nie następuje dzięki kontaktowi z tym samym obiektem; może zostać osiągnięte jedynie poprzez poznanie, na czym polega różnica horyzontów⁷. Shukkei-en pokazuje, jak japoński krajobraz i chińska kultura stały się dla japońskich arystokratów w epoce Edo dwoma horyzontami zainteresowania, i jak stopiły się w artystyczną jedność za sprawą ogrodu spacerowego Daimyo.

Shukkei-en został starannie zrekonstruowany, tak jak się to czyni z zabytkami architektury. Co więcej, przy 180 tysiącach odwiedzających go rocznie, jest bardzo popularnym obiektem, stanowiącym kwintesencję idyllicznego wizerunku wiejskiego życia japońskich arystokratów, pozostających pod urokiem chińskiej kultury. Nie prezentuje on jednak sobą żadnego szczególnego ostrzeżenia. Nie można go zatem uznać za pomnik. Przeciwnie, jest fantazją arystokraty, utopią. Jak stwierdził Michel Foucault, próba urealnienia

admonition; so, it does not qualify as a monument. On the contrary, it represents an aristocratic fantasy, an Utopia. As Michel Foucault pointed out, the attempt to make real such imagined worlds results in the production of heterotopias: places of contested meanings reflecting contemporary concerns.⁷ Such places do not admonish their visitors to keep some past events in mind; to the contrary they reflect the present.

The diverse visitors' responses to the Shukkei-en garden speak volumes. Benches and gazebos are full of sleepy elderly people whiling away time; young ladies and couples who indulge in a nostalgic portraying of themselves dressed in Meiji era or elegant dresses; children and their parents feeding colorful carps in the pond; and tourists who have come there for the sake of resting from the emotionally stressing visits at the Peace Memorial Garden, relaxing from their experience of a monument.

Obviously the Shukkei-en is not a monument, since it does not frame an engagement of its visitors with past events that resonate in the present and it does not introduce them to a shared ethical horizon. The public reception, as we can observe it at present, ignores the allusive features of this imaginary landscape,

1. Staw Takuei z mostkiem Koko-kyo w tle, przywołujące Białą Groblę zbudowaną przez chińskiego poetę Bai Juyi na Jeziorze Zachodnim w Hangzhou. Fot. M. Conan, 2005

1. Takuei pond with Koko-kyo bridge in the background, evoking the White Dyke, built by the Chinese poet Bai Juyi on West Lake in Hangzhou. Photo by M. Conan, 2005

takich wyimaginowanych światów prowadzi do tworzenia heterotopii: miejsc zaprzeczonych znaczeń, odzwierciedlających współczesne potrzeby⁸. Takie miejsca nie napominają odwiedzających, by zachowali w pamięci jakieś przeszłe zdarzenia. Wprost przeciwnie, odzwierciedlają teraźniejszość.

Przeróżny charakter zachowań osób odwiedzających ogród Shukkei-en – rodzaj ich interakcji z obiektem – jest bardzo wymowny. Mnóstwo jest tu starszych ludzi, którzy leniwie, niczym w półśnie, spędzają czas na ławkach i w altankach; młode kobiety i zakochani chętnie oddają się zgoła nostalgicznemu zajęciu – portretują się w strojach z epoki Meiji lub eleganckich sukniach; dzieci pod opieką rodziców karmią kolorowe karpie w stawie; turyści zaś, którzy wcześniej odwiedzili Ogród Pamięci Pokoju (Peace Memorial Garden), odpoczywają po tej emocjonalnie wyczerpującej wizycie, usiłując złagodzić traumę doświadczenia stamtąd wyniesionego.

To oczywiste, że Shukkei-en nie jest miejscem pamięci, skoro nie angażuje zwiedzających w przeszłe zdarzenia i nie oferuje im wspólnego horyzontu postrzegania o charakterze etycznym. Odbiorcy, jak obserwujemy obecnie ich percepcję, pozostają obojętni

and yet the Shukkei-en is a successful project of historic garden reconstruction. Historic gardens, as they are defined in the Florence Charter, may rightly deserve conservation efforts even when they are not monuments. This reassuring conclusion, though, invites further asking whether a garden can be “a monument”? Another Japanese example will help us unpack the question.

An aristocratic Garden in the Nara period

In 1952 reconstruction of National identity and pride was an important goal for Japan. The National Research Institute for Cultural Properties was established in Nara, to retrieve the archaeological remains and reconstruct the Imperial palaces of the first Japanese city, Heian-kyo, in present day Nara, where many aspects of Japanese culture, art and politics originated. This was meant as a reminder of the resilience of Japanese civilization.

The city of Heian-kyo had been planned following an ancient Chinese modular system, which applied to all buildings in the city. Thus, the discovery of the

na aluzyjne cechy tego wyimaginowanego krajobrazu. Nie zmienia to faktu, że Shukkei-en jest udaną realizacją projektu rekonstrukcji ogrodu historycznego. Wedle definicji zawartej w Karcie Florenckiej ogrody historyczne zasługują na poddanie ich konserwacji, nawet jeśli niczego nie upamiętniają. Ta pokrzepiająca konkluzja rodzi jednak kolejne pytanie: czy ogród może być „pomnikiem”? Inny japoński przykład może nam znaleźć odpowiedź.

Ogród arystokratyczny w epoce Nara

W 1952 roku dla Japończyków ważna była odbudowa tożsamości i dumy narodowej. W Nara powstał Narodowy Instytut Badań Dziedzictwa Kulturowego, którego zadaniem było ocalenie pozostałości archeologicznych i rekonstrukcja pałaców cesarskich pierwszego japońskiego miasta, Heian-kyo (w miejscu obecnego Nara), skąd wiele przejawów japońskiej kultury, sztuki i życia politycznego wzięło swój początek. Celem tego zamierzenia miało być przypomnienie o trwałości japońskiej cywilizacji.

Heian-kyo było rozplanowane w starożytnym chińskim systemie modułarnym, zastosowanym do wszystkich budowli w mieście. Odkrycie śladów słupów kolumnowych w ziemi sprawiło, że możliwa stała się rekonstrukcja pałaców. Jak wcześniej wspomniano, w trakcie odszukiwania pozostałości architektonicznych jednego z pałaców natknięto się przypadkiem na ślady strumyków i ogrodów, skutkiem czego w sąsiednich miejscach, gdzie prowadzono prace, zaczęto zwracać większą uwagę na założenia ogrodowe². Jednak odkryte pozostałości ogrodów nie były wystarczające, by dać podstawę do pełnej rekonstrukcji (il 2). Tak więc, zamiast spaceru po całkowicie odtworzonym ogrodzie

traces of pillar posts in the ground made it possible to reconstruct the palaces. Serendipity, as earlier noted, led to the discovery of traces of creeks and gardens in some palace compounds, which led to greater attention for gardens on neighboring sites.⁸ However, neither the flow of water, plants or high culture rituals had left unequivocal traces. The garden traces were only partially revealing (fig. 2). So, rather than strolling through a full fledge reconstruction, as in Shukkei-en, visitors are first invited to visit the museum where they are presented with models of the archaeological findings as well as visual information on Heian-kyo palace culture.

Thus visitors' imagination is hopefully prepared by the presentation of documents, such as a reconstruction of a typical palace and garden of the Heian-kyo period or garden represented in illustrations for the first novel written in Japan, *The Tale of Genji* (early 11th c.), a later cultural icon which displays great continuities with the Heian period and is well known in Japan. Then visitors can visit the actual place. On site, the archaeological findings are simply complemented by the introduction of water and a few dwarf Japanese pine trees, a symbolic indication (fig. 3). The presence of water, the paving and the rockery makes this a familiar garden site, and yet their design bespeaks a distant past. However, the site looks so bare that only the visitors' imagination can bring the trees, flowers and animals, as well as the poetry contests about flowers and small insect lives, which were practiced by aristocrats, all of them known from literary sources and the preceding visit to the museum. This abridged reconstruction seems to succeed in inducing contemporary Japanese visitors to engage with the issue of cultural continuity in Japan and for that reason might be considered as a garden monument.

2. Ogród Bloku 6, Drugi Wschodni Okręg na Trzeciej Ulicy, Nara Capital. Samochód w tle pozwala ocenić rozmiary ogrodu. © Nara National Institute for Cultural Properties. Dzięki uprzejmości Nara National Institute for Cultural Properties

2. The garden of Block 6, East Second Ward on Third Street, Nara Capital. The car in the background gives a sense of the scale of the garden. © Nara National Institute for Cultural Properties. With kind permission of the Nara National Institute for Cultural Properties

3. Ogród okresu Nara. Fragment brzegu stawu w ogrodzie Bloku 6. Fot. M. Conan, 2002

3. Nara Period Garden. Detail of the pond shore at the garden at Block 6. Photo by M. Conan, 2002

(jak w przypadku Shukkei-en) najpierw zaprasza się zwiedzających do muzeum, gdzie prezentowane są modele znalezisk archeologicznych i wizualizacje informujące o kulturze pałacowej Heian-kyo. W ten sposób ich wyobraźnia zostaje niejako przygotowana do odbioru miejsca poprzez prezentację rekonstrukcji typowego pałacu i ogrodu okresu Heian-kyo czy ogrodu przedstawionego na ilustracjach do powszechnie znanej *Opowieści o Genji* (pocz. XI w.), pierwszej powieści napisanej w Japonii, wykazującej związku z okresem Heian. Następnie goście przechodzą do zwiedzania samego założenia pałacowo-ogrodowego. To, co widzą, to znaleziska archeologiczne uzupełnione zbiornikami wodnymi i karłowatymi japońskimi sosnami o znaczeniu symbolicznym (il. 3). Obecność wody, skał i ścieżek sprawia wrażenie znajomego ogrodu, a jednak ich forma niesie przekaz z odległej przeszłości. Surowy charakter tego miejsca daje pole dla wyobraźni zwiedzających – tylko ona może zapełnić je drzewami, kwiatami, zwierzętami, a nawet przywrócić do życia konkursy poetyckie na temat kwiatów i owadów organizowane tu przez arystokrację, o których można się dowiedzieć ze źródeł literackich i wcześniejszej wizyty w muzeum. Wydaje się, że ta częściowa rekonstrukcja spełnia swoje zadanie – dla współczesnych japońskich turystów stanowi bodziec do zainteresowania się zagadnieniem ciągłości kulturowej Japonii i z tego powodu można ją uznać za ogród-pomnik.

Ciągłość kulturowa i związana z nią percepcja są wszakże kategoriami niejednoznacznymi. Można się zastanawiać, czy przywoływanie elementów takich jak skały i brukowane ścieżki nie jest raczej wynikiem anachronicznego spojrzenia na przeszłość i nie ma nic wspólnego z ponownym powoływaniem do życia kultury ogrodowej Heian. Innymi słowy, nasuwa się pytanie, czy poprzez prezentację fizycznych pozostałości ogrodu w sposób nieświadomy nie wzmacnia się nasze współczesne przekonanie, że istota każdego ogrodu, nie wyłączając japońskich ogrodów okresu Heian, leży w jego projekcie, lub że „ogród historyczny jest kompozycją architektoniczną”, jak stwierdzono w 1981 roku w drugim artykule Karty Florenckiej. Ten sposób pojmowania jest tak łatwy do przyjęcia przez każdego, komu znane są renesansowe czy barokowe ogrody europejskie, że mamy tendencję do ignorowania innych perspektyw kulturowych.

Yet cultural continuity is a slippery concept, and one may wonder whether recognizing paving and rockery does not result from an anachronistic gaze upon the past rather than a re-awakening of Heian garden culture. In other words one may wonder whether the presentation of garden physical traces might unwittingly support the contemporary belief that the essence of any garden, including Japanese gardens of the Heian period, is its design; or that “The historic garden is an architectural composition” as stated in 1981 in the second article of the Charter of Florence. This idea seems so easily acceptable for any person familiar with Renaissance or Baroque gardens in Europe that we tend to ignore other cultural perspectives.

Historic Garden Conservation in Classical China

For a telling example of a different cultural perspective, let us turn to the oldest records of garden conservation in China.⁹ They concern a site in Suzhou where, in 1045, Su Shunqin (1008-1048), a poet and scholar-official unjustly dismissed from office built a pavilion (*ting*) on the shore of a stream in the abandoned garden of a noble dignitary who had died sixty years earlier.¹⁰ He named it the Cang Lang pavilion.¹¹ Please keep in mind that the name “Cang Lang” alludes to a well-known ancient poem, traditionally understood as an encouragement to contribute to governing when court life is virtuous and to retire when corrupt. The abandoned garden and the pavilion went into further decay and re-use after Su Shunqin’s death. The pavilion had already been rebuilt on top of a garden hillock in 1546 and a memorial hall to Su Shunqin built in the 1690s when, in 1698, the provincial governor, Song Luo, made the garden into a “government owned resting place for travelers.”¹² Thus it qualifies as the oldest public garden restoration in China.

Song Luo restored the pavilion, had the three characters Cang Lang Ting, written by a famous luminary, Wen Zhenming, and attached onto the pavilion; he repaired the memorial hall and added several buildings as well as a long verandah along the canal, naming all of them after texts or poems by Su Shunqin. He also made an arable field available *in aeternum* for a Buddhist monk to reciprocate by maintaining the garden. Last he called upon his successors to care for

Konserwacja zabytkowych ogrodów w Chinach okresu klasycznego

Sięgnijmy teraz do najstarszych zapisków na temat konserwacji ogrodów w Chinach, które dadzą nam dobry przykład innej perspektywy kulturowej¹⁰. Miejsce, którego dotyczą, znajduje się w Suzhou, gdzie w 1045 roku Su Shunqin (1008-1048), niesłusznie usunięty z urzędu skryba i poeta, zbudował pawilon (*ting*) na brzegu strumienia w opuszczonym ogrodzie, należącym do zmarłego 60 lat wcześniej arystokraty-dygnitarza¹¹. Pawilon został nazwany przez niego Cang Lang¹². Należy nadmienić, że nazwa „Cang Lang” jest aluzją do powszechnie znanego starożytnego poematu, tradycyjnie interpretowanego jako zachęta do uczestnictwa w rządach, gdy dwór jest przykładem poszanowania wartości, i do wycofania się zeń, kiedy pojawia się w nim korupcja. Po śmierci Su Shunqina porzucony ogród i pawilon ulegały degradacji. Pawilon odbudowano na szczycie ogrodowego pagórka już w 1564 roku, a w latach 90. XVII wieku wzniesiono salę pamięci Su Shunqina, w czasie gdy ówczesny zarządca prowincji Song Luo przekształcił ogród (1698 r.) w „należące do zarządu miejsce wypoczynku dla podróżnych”¹³. A zatem można uznać, że była to najstarsza restauracja ogrodu publicznego w Chinach.

Song Luo odrestaurował pawilon, umieścił na nim trzy znaki Cang Lang Ting wykonane przez słynnego malarza i kaligrafa Wen Zhengminga; dodał kilka nowych budynków oraz długą werandę wzdłuż kanału, a wszystkiemu dał nazwy zaczerpnięte z utworów literackich Su Shunqina. Opiekę nad ogrodem powierzył buddyjskiemu mnichowi, któremu w zamian udostępnił *in aeternum* pole uprawne. Wreszcie zobowiązał swych następców, by zadbali o przyszłe restauracje, jeśli takowe byłyby konieczne. Przez kolejne dwa stulecia kilkakrotnie restaurowano obiekt, dostawiano elementy architektoniczne i dodawano inskrypcje¹⁴. Jednak w trakcie późniejszych prac restauracyjnych nie udało się zachować ogrodu w niezmienionej formie.

Dla kultury chińskiej okresu klasycznego właściwe było przekonanie, że pomiędzy Niebem a Ziemią jedynie zmiana pozostaje stała. Ideę konserwacji rzeczy materialnych uznawano za ułudę. Stąd też restaurowanie nie polegało w tym przypadku na zachowywaniu śladów materialnych dawnego ogrodu,

future restorations when necessary. This proved successful during the next two centuries, during which several restorations and new buildings and inscriptions were added to the historic garden.¹³ Yet the garden did not remain unchanged through its successive restorations.

Classical Chinese culture asserted that between Heaven and Earth only change was permanent. The idea of conserving material things was considered a delusion. Thus, this restoration did not rest upon the conservation of material traces of an early garden, but upon the continued celebration of a man whose literary talent, misfortune in public service and engagement with the natural environment of this site in search of self-cultivation had made a revered figure of the class of poet-officials. Until the mid 19th c. the various garden conservation projects were fundamentally motivated by the pursuit of this celebration by visitors, even if each governor gave it a personal twist.

Important changes took place afterwards. All public and private properties in the city of Suzhou as well as this garden were destroyed, when the Taiping rebels took control of the city in 1860; and all public buildings, including Cang Lang Ting, were constructed anew by the governor of the region in the years 1872-1873. So, the pavilion which stands now in the garden is at best a careful rehabilitation of the pavilion at the end of the 19th c. (fig. 4). There is an image from a stone engraving carved in 1883 that shows the latest renovation of Cang Lang Ting after the Taiping rebellion in 1860. It bears testimony to a change in the idea of conservation. The governor who ordered it was a military officer, who looked at the Cang Lang Ting as one of the numerous public amenities in the city. He recorded that only the placement of the pavilion on top of the hill followed the disposition initiated by Song Luo, while the other buildings and bridges were arranged at will, to improve the former outlook of Su Shunqin's site. The goal of conservation had shifted from celebration of a literary hero's quest for self cultivation to beautification of a revered site.

An even more important shift was to occur one century later. In the 1990s a restoration following the Western idea of garden conservation was implemented, and in 2000 the garden was rightly designated a UNESCO world cultural heritage monument. Curiously a web-encyclopedia on internet

ale na kultywowaniu pamięci o człowieku, którego talent literacki i zaangażowanie (po niepowodzeniach w służbie publicznej) w ukształtowanie owego miejsca pojmowane jako swoista droga do samodoskonalenia uczyniły jednym z najbardziej wybitnych i szanowanych przedstawicieli klasy poetów-skrybów. Aż do połowy XIX wieku różne projekty konserwatorskie motywowane były głównie podtrzymaniem pamięci o nim u zwiedzających, nawet jeśli każdy kolejny rządca wprowadzał tam coś od siebie.

Poważniejsze zmiany nastąpiły dopiero później. Wszystkie obiekty publiczne i prywatne w Suzhou, w tym omawiany ogród, zostały zniszczone, gdy zbuntowani tajpingowie przejęli kontrolę nad miastem w 1860 roku. Następnie te publiczne, włącznie z Cang Lang Ting, odbudował w latach 1872-1873 zarządca regionu. Tak więc pawilon stojący obecnie w ogrodzie jest niczym innym jak starannie wykonaną repliką z końca XIX wieku (il. 4). Istnieje przedstawienie wyryte w kamieniu w roku 1883, ukazujące ostatnią renowację Cang Lang Ting po rebelii tajpingów. Stanowi ono swoiste świadectwo zmian w idei konserwacji. Zarządca, który nakazał odbudowę, był oficerem postrzegającym Cang Lang Ting jako jedno z miejsc publicznych służących mieszkańcom miasta. Jedynie

claims that “It is the oldest of the UNESCO gardens in Suzhou, keeping its original Song Dynasty layout.” It displays an unfortunate misunderstanding of the practice of garden conservation in the Song, Ming and Qing dynasties, and of the sense of history that prevailed there until the last quarter of the 19th c., which expressed the celebration of personal detachment, concern for public affairs and literary pursuits in a place that brings together these memories. To the Chinese poet-officials history was a source of living examples in their personal quest for self-cultivation. Like a monument, the garden admonished visiting scholar officials to remember and emulate Su Shunqin. This was the response of the Qianlong emperor, who explicitly admonished all visiting poet-officials to follow Su Shunqin’s ethics. Each visitor was called to respond to this place, many responded in their own

4. Pawilon Cang Lang w Ogrodzie Wezbranych Fal. Suzhou, Chiny. Fot. M. Conan, 2007

4. The Cang Lang Pavilion in the Garden of Surging Waves. Suzhou, China. Photo by M. Conan, 2007

5. Pola ryżowe i herbaciane w Shukkei-en. Hiroshima, Japonia. Fot. M. Conan, 2005

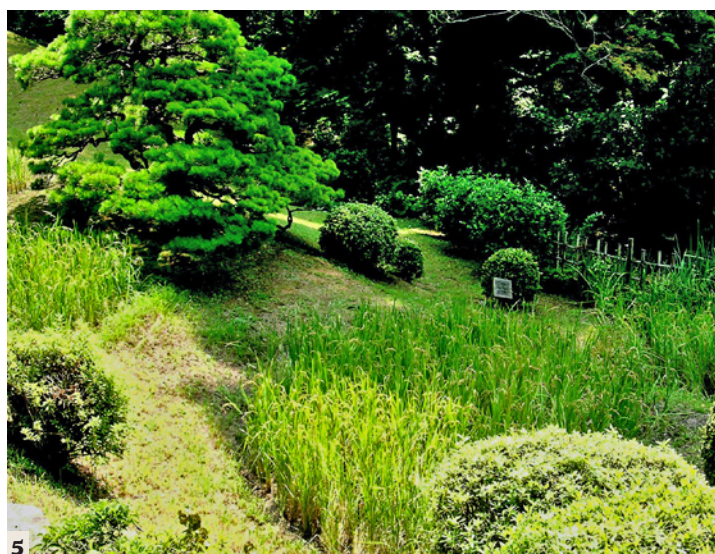
5. Tea and rice fields at Shukkei-en. Hiroshima, Japan. Photo by M. Conan, 2005

umieszczenie pawilonu na szczycie wzniesienia było zgodne z dyspozycją wydaną przez Song Luo, podczas gdy inne budowle i mosty zostały rozmieszczone dowolnie, aby poprawić wcześniejszy wygląd ogrodu Su Shunqina. Nastąpiła zatem zmiana celu zabiegów konserwatorskich – już nie upamiętnienie postaci wybitnego literata w jego dążeniu do samodoskonalenia, ale upiększenie popularnego miejsca.

Jeszcze znaczniejsza zmiana dokonała się po upływie stulecia. W latach 90. XX wieku przeprowadzono restaurację ogrodu zgodnie z zachodnią ideą konserwacji, a w 2000 roku UNESCO uznało go za miejsce światowego dziedzictwa. Co ciekawe, encyklopedia internetowa podaje, że „jest to najstarszy z ogrodów wpisanych na listę UNESCO w Suzhou, zachowujący swój pierwotny układ z czasów dynastii Song”. Takie definiowanie dowodzi niezrozumienia idei konserwacji ogrodów w okresach dynastii Song, Ming i Qing, której trwanie zaznacza się do ostatniej ćwierci XIX wieku, a mianowicie kultu niezależności jednostki, troski o sprawy publiczne i literackich poszukiwań w miejscu, które łączy te elementy znaczeniowe. Dla chińskich poetów-skrybów historia była źródłem żywych przykładów pomocnych w ich osobistym dążeniu do samodoskonalenia. Podobnie jak odwiedzane miejsce pamięci, ogród przestrzegał ich, by nie zapomnieli Su Shunqina, którego winni naśladować. Takie było przesłanie cesarza Qianloga, który wyraźnie napominał wszystkich wizytujących poetów-skrybów, by stosowali się do etyki Su Shunqina. Od każdego gościa oczekiwano, aby wchodził w interakcję z miejscem; wielu dawało temu wyraz we własnych utworach lub – jak w przypadku kilku rządców zaangażowanych w jego restaurację – w sposobach interpretacji dzieł Su Shunqina w odnowionym Cang Lang Ting. Konserwacja ogrodu była dla nich osobistym odniesieniem do etyki i estetyki Su Shunqina ucieleśnionej w tym ogrodzie – rodzajem hermeneutycznego dodawania własnej interpretacji do już istniejących.

Park Koga w ogrodach Ashikaga Daimyo (1455-1920)

Powyższe przykłady konserwacji ogrodów pozwoliły nam na skonfrontowanie się z różnymi rodzajami historii, a tym samym różnymi sposobami myślenia o konserwacji ogrodów. Wydaje się to upoważniać do

writings and several governors who engaged in its restoration, provided their own interpretation in their writing and their own ways of celebrating the works of Su Shunqin in the renovated Cang Lang Ting. Garden conservation for these Chinese poet-officials was a hermeneutic adding a personal one to the existing interpretations of the ethics and aesthetics of Su Shunqin embodied in the garden.

The Park at Koga in the Ashikaga Daimyo gardens (1455-1920)

These examples of garden conservation have confronted us with different kinds of history, leading to different ways of thinking about garden conservation. This seems to authorize very different ways of conducting garden conservation. Yet one may doubt this conclusion. The idea that there are different kinds of history runs against the common sense view that history is merely a truthful account of the past; and since there is only one past, how could there be several ways for historic conservation? So I have to make clear what I mean. Simply stated, I take “history to be a dialogue between present day assumptions and assumptions about the past.”¹⁴ It means that history is always an interpretation of a small selection of traces of the past, which betray both the interests and biases of present historians and their readers, and their common interest in retrieving past events belonging to a past culture. To a great extent, this is why our history of Renaissance garden art is not the same as the one that could

przeprowadzania konserwacji ogrodów na rozmaite sposoby. Podobne stwierdzenie budzi jednak wątpliwości. Idea różnych rodzajów historii kłóci się z poglądem zdroworozsądkowym, wedle którego historia to nic innego jak zgodny z prawdą zapis przeszłości; a skoro jest tylko jedna przeszłość, jak mogłoby istnieć kilka sposobów historycznej konserwacji? Muszę więc doprecyzować, co mam na myśli. Prosto rzecz ujmując, uznaję historię za „dialog między terażniejszymi założeniami i założeniami dotyczącymi przeszłości”¹⁴. Oznacza to, że historia jest zawsze interpretacją niewielkiego wyboru śladów przeszłości, w której odbijają się preferencje i uprzedzenia/zaniechania współczesnych historyków i ich czytelników oraz ich wspólny interes w odkrywaniu przeszłych zdarzeń należących do dawnej kultury. Idąc dalej, jest to powód, dlaczego nasza historia renesansowej sztuki ogrodowej nie jest taka sama jak ta, która mogłaby być opowiedziana w XIX wieku. Rodzi się jednak zasadnicze pytanie: czyje założenia powinny być brane pod uwagę podczas pisania historii?

Mieszkańcy miasta Koga w położonej na północ od Tokio prefekturze Ibaraki dostarczyli zaskakujących odpowiedzi na to pytanie, po tym jak burmistrz zdecydował o odtworzeniu parku Ashikaga Daimyo wokół stawu Goshonuma. Inicjatywa władz miejskich podjęta w latach 70. XX wieku miała na celu przywrócenie do życia słynnego miejsca – pałacu ze stawem, później obsadzonym tysiącami drzew brzośkwiniowych – ukształtowanego przez rodzinę Ashikaga od 1455 roku (gdy utworzyli siogunat Koga) do XIX wieku. Miejsce to opustoszało w latach 20. XX wieku; ostatnimi organizowanymi tu wydarzeniami były obchody święta wiosny, na które przybywały tłumy mieszkańców. Później staw Goshonuma zmienił się w bagno, a po II wojnie światowej zaczęto je użytkować jako na pole ryżowe. W roku 1972 na skutek rozwoju gospodarczego pomniejszono areal pól ryżowych. Miejsce dawnego stawu znowu stało się bagnem. To skłoniło burmistrza Koga do zainicjowania procesu odtwarzania historycznego parku, który przywoływać miał w pamięci zbiorowej czasy siogunatu. Ponieważ Park Ashikaga kształtował się przez kilka stuleci, rekonstrukcja tego miejsca nie dała się sprowadzić do przywrócenia jednego, powszechnie znanego, minionego wyglądu, jak to uczyniono w przypadku Shukkei-en (il. 5). Zamiast odtworzenia idyllicznego

być told in the 19th c. It begs a question, though: “when writing history, whose assumptions should be taken into account?”

The inhabitants of the city of Koga, in Ibaraki prefecture north of Tokyo, have provided surprising answers to this question after the mayor decided to rehabilitate the park of the Ashikaga Daimyo around the pond of Goshonuma. This rehabilitation was initiated by the municipality in the 1970s, to recreate a famous local site--a palace with a pond later planted with thousands of peach trees--created by the Ashikaga family, between 1455, when they established the shogunate of Koga, and the 19th c. The site had been abandoned in the 1920s when it was last enjoyed by local crowds coming there for the spring festival. After abandonment, the pond of Goshonuma turned into a marsh; and, after WWII, the marsh was drained to give way to rice fields. In 1972, Japan's economic growth led to a policy of rice-fields' reduction, and the space once occupied by the pond reverted to the state of marshland. It prompted the mayor of Koga to move towards a re-creation of the Historic Park, as an evocation of the Shogunate years. Since the Ashikaga Park had developed over several centuries, the restoration could not return to a well known past image, as was the case at the Shukkei-en (fig. 5). Instead a pastoral landscape, the conservation of the ruins of the buildings in the park and the construction of an historical archive inside the park were planned as an evocation of the historical park. A peach grove with an iris paddy and a lotus pond were created, citizen's donations contributed a hydrangea garden and a play facility corner, and two old farm houses were transferred to the site to add a note of staged authenticity.¹⁵

The park was opened to the public in 1977, a new mayor was elected and no further development took place until 1988, when the previous mayor was returned to power. He entrusted Professor Yoshio Nakamura with the conduct of a public review of the actual reception of the garden. It revealed that some groups in the public had appropriated the park during the interregnum period, with little attention for the attempts at creating a rehabilitated image of the Shogunate past. Koga inhabitants were not nostalgic of the times of aristocratic rule, and yet some of them were very concerned about history. They lamented the great divide between the rural past of Japan and the urban

krajobrazu zaplanowano konserwację ruin budynków i budowę w obrębie parku historycznego archiwum. Utworzono brzoskwinowy gaj, pole ryżowe, staw z kwiatami lotosu; dzięki datkom mieszkańców powstał ogród hortensji i plac zabaw. Przeniesiono także na teren parku dwa stare budynki gospodarcze, co nadało mu nutę wyreżyserowanej autentyczności¹⁶.

Park otwarto dla zwiedzających w 1977 roku. Niedługo potem wybrano nowego burmistrza, co wstrzymało dalsze działania aż do roku 1988, gdy poprzedni burmistrz ponownie objął urząd. W celu poznania społecznego odbioru tegoż miejsca powierzył on profesorowi Yoshio Nakamura przeprowadzenie badań opinii publicznej. Ich wyniki pokazały, że wielu mieszkańców dostosowało ów odbiór do swoich oczekiwań, nie zwracając szczególnej uwagi na poczynione uprzednio starania przywrócenia obrazu przeszłości z okresu siogunatu. Mieszkańcy Kogi nie wykazywali nostalgii za rządami arystokracji, choć dla wielu spośród nich historia była bardzo ważna. Ubolewali jednak raczej nad wielkim rozdźwiękiem między wiejską przeszłością Japonii i miejską teraźniejszością, ponieważ koniec minionej epoki oznaczał utratę dawnej bliskości z naturą. Woda, pory roku, płody ziemi stanowiły tradycyjne punkty odniesienia obecne w większości przejawów kultury Japonii, włącznie z tak powszechnym zwyczajem cytowania i pisanie poezji, które pragnęli przywrócić. Wykazywali tęsknotę za minionymi czasami, kiedy chadzano do parku Koga, by świętować *hanami*, nadejście nowego roku¹⁷. *Hanami* – zwyczaj napawania się urodą kwitnących drzew wiśniowych – praktykowany był od bardzo dawna. Ludzie udawali się na łono natury w poszukiwaniu *kami*, shintoistycznych bóstw, które wiosną zstępowały z zamieszkiwanych przez nie wysokich gór. Z upływem stuleci forma tego rytuału zmieniła się, niezmienny jednak pozostał zwyczaj gromadzenia się Japończyków, by wspólnie kultywować swoją długą tradycję związków z przyrodą. Mieszkańcy Kogi postrzegali park Koga i staw Goshunuma jako miejsce, w którym ich przodkowie obchodzili święto *hanami* i czerpali radość z obcowania z naturą; chcieli zachować tę obyczajowość dla przyszłych pokoleń, jako część swojej historii. Związki Japończyków z naturą nie są repertuarem powtarzanych gestów, sięgających wstecz do czasów pradawnych. Przeciwnie, rozwijają się jako stale odnawiane treści, zachowując jednocześnie

present, because it implied a loss of the ancient sense of nature. They wanted to retrieve the lost link to water, seasons, and cultivation that had been at the heart of many cultural developments in Japan including the pervading habit of quoting and writing poetry. They were nostalgic of the time when the inhabitants of Koga used to go to Koga park to celebrate *hanami*, the renewal of the year.¹⁶ *Hanami*, to enjoy contemplating cherry blossoms, seems to be a very ancient practice of rural villagers who would go into the countryside to meet the *kami*, the Shinto gods coming down in the spring from the higher mountains where they lived. This ritual has changed form over the centuries, but it still allows Japanese people to get together in the celebration of their long tradition of engagement with nature. Koga inhabitants looked at Koga park and Goshunuma pond as a place where their ancestors had enjoyed *hanami* and other forms of engagement with nature, and they wanted this history to be preserved for future generations. The Japanese engagement with nature does not repeat unchanging gestures of long forgotten origin. To the contrary, it unfolds as a constant renewal of the content and the meaning of forms of relationships to nature, while maintaining a memory of its rural origins. This renewal does not erase past practice, it actualizes it.

Nakamura's report highlighted existential anxieties that modern city life was fostering. Modern children in Koga city were at risk of losing touch with the Japanese sense of nature. Some parents had made use of the reinvented Koga park to introduce their children to ancient Japanese practices of the rural world. The Mayor acknowledged their sense of history. He redirected the park conservation towards conservation by local inhabitants of the Japanese engagement with nature, and entrusted the design to Prof. Yoshio Nakamura. This implied the creation of new park forms based upon contemporary developments of historic practices. This is already visible at the entrance, where the pavement of the creek, which visibly alludes to several historic forms of Japanese garden ponds and creeks, the Nara paving in particular, extends to cover the public entrance way (fig. 6). In 2003, the Park of Koga was awarded the Melina Mercouri International Prize for the Safeguarding and Management of Cultural Landscapes by the UNESCO World Heritage Center. It keeps developing a multi-faceted

pamięć o ich wiejskich źródłach. Ta odnowa nie eliminuje przeszłych praktyk, ona je aktualizuje.

Raport prof. Nakamury pozwolił zdać sobie sprawę z egzystencjalnych niepokojów, jakim sprzyja dzisiejsze życie miejskie. Współczesne dzieci stoją przed niebezpieczeństwem utraty typowego dla japońskiej kultury kontaktu z naturą. Możliwości, jakie oferuje przywrócony do życia park Koga, stały się więc okazją dla niektórych rodziców, by zaznajomić najmłodsze pokolenie z dawnymi praktykami życia na wsi. Burmistrz miasta prawidłowo odczytał potrzeby mieszkańców w kontekście odwoływania się do historii i wyszedł im naprzeciw. Ukierunkował konserwację parku tak, by to oni – ze swym poczuciem więzi z przyrodą – wpływali na kształt podejmowanych działań, projektantem zaś uczynił Yoshio Nakamurę. Efektem tego twórczego podejścia do praktyk historycznych było powstanie nowych form parkowych. Można się o tym przekonać już przy wejściu, gdzie kamienne wyłożenie brzegów strumienia, wyraźnie nawiązujące do kształtowania japońskich stawów i strumieni ogrodowych w przeszłości – czego najlepszym przykładem jest ogród w Nara – poprowadzono aż do drogi wejściowej (il. 6). W 2003 roku park Koga otrzymał Międzynarodową Nagrodę Meliny Mercouri za Ochronę i Zarządzanie Krajobrazem Kulturowym

hermeneutics of relationships to nature in Japan.¹⁷ The park manager is responsible for encouraging local associations to propose, support and manage a renewal of historic relationships to nature for the public.¹⁸ At present, these activities comprise angling as well as collecting butterflies, watching turtles, kite-flying, haiku writing during the peach blossom, or planting and reaping rice fields as well as cultivating tea trees, and ritually reaping, drying and selling the young tea-leaves.¹⁹ Thus, one group of inhabitants of Koga city has taken responsibility for creating a tea plantation, maintaining it, and instructing the public on the proper time and ways of cutting fresh tea leaves, drying them later and selling them to visitors in the tea house in the park. An even smaller tea plantation and a rice field are also represented in the Daimyo garden of Shukkei-en in Hiroshima. The major difference between this representation and the one at Koga park does not proceed from size or planting design, but from the expected reception. Shukkei-en invites detached personal aesthetic appreciation; Koga invites performative engagement in a collective ritual. When new tea leaves appear members of the association in traditional gardener's attire show other inhabitants and their children how to pick fresh tea leaves and store them in a bag as they proceed. There

(Melina Mercouri International Prize for the Safeguarding and Management of Cultural Landscapes) przyznana przez Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wieloaspektowa hermeneutyka związków z naturą w Japonii jest tutaj stale rozwijana¹⁸. Zarządca parku odpowiada za zachęcanie lokalnych stowarzyszeń do składania propozycji w ramach odnawiania historycznych relacji człowieka z naturą, wspieranie i realizowanie poddawanych pomysłów¹⁹. Obecnie te przejawy dziedzictwa niematerialnego obejmują: wędkowanie, kolekcjonowanie motyli, obserwację żółwi, puszczanie latawców, pisanie haiku w okresie kwitnienia brzoskwiń, uprawę i żęcie ryżu, jak również uprawę drzew herbacianych wraz z rytualnym zbieraniem, suszeniem i sprzedażą młodych liści herbaty²⁰.

Grupa lokalnych mieszkańców wzięła na siebie zadanie utworzenia na terenie parku plantacji herbaty, jej uprawy, ścinania młodych liści (wraz z udzielaniem informacji zwiedzającym na temat najlepszego ku temu czasu i metody), następnie ich suszenia i sprzedaży w parkowej herbaciarni. W ogrodzie Daimyo w Shukkei-en w Hiroszimie także założono plantację herbaty i pole ryżowe, choć mniejszych rozmiarów. Główną różnicą między tą realizacją a projektem w parku Koga nie jest jednak wielkość przeznaczanego pod plantację terenu czy układ nasadzeń, ale charakter recepcji oczekiwanej u odwiedzających miejsce. Shukkei-en zachęca do bardziej osobistego, estetycznego doznania, podczas gdy Koga zaprasza do performatywnego angażowania się w zbiorowy rytuał. Gdy pojawiają się nowe listki krzewów herbacianych, członkowie stowarzyszenia w tradycyjnych strojach ogrodników pokazują mieszkańcom, jak je zbierać i przechowywać w workach. Jest w tym niewątpliwie wymiar estetyczny, jednak do pełni doświadczenia potrzeba jeszcze wypicia w domu herbaty zaparzonej z owych listków, wysuszonych samodzielnie na bardzo małym ogniu; można też użyć świeżych, aby zasmakować goryczki jaką nadają naparowi. Inna grupa mieszkańców zajmuje się uczeniem dzieci, jak uprawiać ryż (il. 7). Oczywiście nasadzanie ryżu w parku Koga czy zbieranie młodych liści herbaty to tylko przedstawienia, których tematem jest praca na wsi²¹. Jednak będąc ich aktorami, zyskujemy niepowtarzalne w naszym życiu doświadczenie. Dzieci brodzące w polu ryżowym z małymi sadzonkami bezwiednie utożsamiają się w wyobraźni z mieszkańcami wsi żyjącymi z uprawy

is an aesthetic dimension, yet the experience will only be complete when drinking at home the tea made from the fresh leaves, after they have been dried by hand over a very low fire or simply fresh to experience their bitter taste in the raw! Another group of Koga inhabitants teaches children how to cultivate rice (fig. 7). Of course, replanting rice in a small field in Koga Park as well as reaping fresh tea leaves are mere representations of rural work.²⁰ However, being actors of these representations constitutes a unique life experience. Young children who tramp in the rice paddy to replant seedlings engage momentarily in an imaginary identification with rural rice-farmers. They experience the cold of water, the thud of slimy earth, the toil of field work in their bodies and their minds, the feelings of excitement of group work in a way that is far more memorable than representation in any medium, including the sight of rice field at Shukkei-en. At the same time that the representation establishes distance between agriculturists and town children, the bodily

6. Wejście do nowo zaprojektowanego Parku Koga. Fot. M. Conan, 2005

6. Entrance of the newly designed Koga park. Photo by M. Conan, 2005

7. Nasadzanie ryżu w Koga Park. Fot. Y. Nakamura (brak daty). Dzięki uprzejmości prof. Yoshio Nakamury

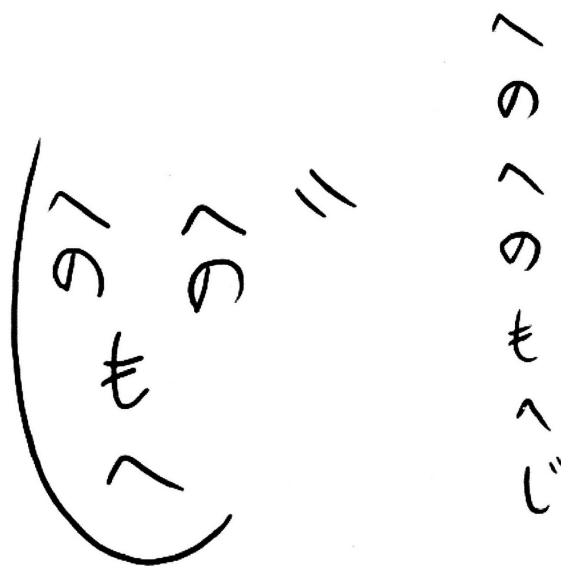
7. Replanting rice at Koga Park. Photo by Y. Nakamura (n.d.). With kind permission of Professor Yoshio Nakamura

ryżu. Doświadczają mentalnie i fizycznie chłodu wody, chlupotu mulistej gleby, mokołu pracy w polu, odczuwają ekscytację, jaką wywołuje praca zespołowa. Ich doświadczenie znacznie głębiej zapada w pamięć niż jakiegokolwiek inne przedstawienie pola ryżowego, łącznie z widokiem tego w Shukkei-en. Wprawdzie podczas takich działań nie sposób zniwelować naturalnego dystansu, jaki dzieli ludzi na co dzień pracujących w polu od dzieci z miasta, jednak fizyczne uczestnictwo w pracy likwiduje dystans między widzami i przedstawianymi postaciami. Zatem w efekcie takiego rodzaju przedstawienia tworzy się związek między tradycją (przeszłością) a terażniejszością. Sprzyja to procesowi budowania pamięci²². Ich własne ciała stają się w rzeczywistości rejestrem ich wspomnień.

Trzeba zaznaczyć, że omawiane przedstawienia angażują całe rodziny, dostarczając im niejako pola do własnego „przetworzenia” dawnych rytuałów i praktyk rolnych. Przytoczę jeden przykład spośród licznych rytuałów japońskich rolników. Aż do połowy XX wieku istniał zwyczaj ustawiania na polach ryżowych *kakashi*, stracha na wróble wykonanego ze starych ubrań, który miał zapobiegać wydziobywaniu przez ptaki dojrzewających ziaren ryżu (il. 8). W Koga, jak to pokazuje załączona ilustracja, stawianie *kakashi* na niewielkim polu ryżowym w obrębie parku jest zadaniem grupowym. Strach wygląda raczej zabawnie, a całe wydarzenie służy przyjemnemu spędzaniu czasu dzieci z rodzicami. Przywołuje ono przeszłość, jednak w nowy sposób. Innymi słowy, konfrontuje uczestników z dwoma horyzontami: horyzontem kultury współczesnej rodziny (obejmującej sztukę anime i manga) oraz horyzontem tradycyjnych praktyk rolniczych. Wygląd twarzy *kakashi* niejako otwiera nam pierwszy horyzont – pokryta jest siedmioma znakami sylabicznego alfabetu japońskiego, *hiragana*. To

8

9

8. *Kakashi* w Koga Park. Fot. Y. Nakamura (brak daty).
Dzięki uprzejmości prof. Yoshio Nakamury

8. Raising the *kakashi* at Koga Park. Photo by Y. Nakamura
(n.d.). With kind permission of Professor Yoshio Nakamura

9. Figura *Henohenomoheji* złożona z postaci *hiragana* (po lewej), od góry: *he* – lewa brew, *no* – lewe oko, *he* – prawa brew, *no* – prawe oko, *mo* – nos, *he* – usta i *ji* – sugerowany kontur twarzy

9. *Henohenomoheji* figure made of the *hiragana* characters on the left, from top to bottom: *he* for the left eyebrow, *no* for the left eye, *he* for the right eyebrow, *no* for the right eye, *mo* for the nose, *he* for the mouth, and *ji* for suggesting the contour of the face

engagement collapses the distance between viewers and characters represented. Thus this kind of representation establishes a bond between a traditional past and the present. It fosters the construction of a memory.²¹ In fact, their own body becomes the register of their memories.

We have to underline that these representations also engage the families which produce them into

przykład sztuki ASCII, która utorowała sobie drogę do japońskiej popkultury. Dzieci często stosują ten wzorzec, *henohenomoheji*, przy rysowaniu figury *kakashi*; powtarza się on w wielu filmach anime, manga, grach video itd.²³ (il. 9). Drugi horyzont określony jest przez tradycyjne prace na polu ryżowym. Rytualna uprawa ryżu odbywa się w konkretnym miejscu, na polu ryżowym w parku Koga, i trwa przez cały sezon uprawny. Ten specyficzny czas i miejsce definiują sytuację. To tutaj stykają się horyzonty przeszłości i teraźniejszości²⁴. Ta sytuacja stanowi dla każdego jej uczestnika i dla nich wszystkich razem początek wydarzenia, czy raczej łańcucha wydarzeń. Wydarzenia te nie są pokazami odgrywanymi przez grupę aktorów obserwowanych z dystansu, służącymi wizualnej rozrywce widzów, ale osobistymi doświadczeniami uczestnictwa w zbiorowych, międzypokoleniowych działaniach. Poprzez ten łańcuch wydarzeń każdy uczestnik dokonuje hermeneutycznej interpretacji rolniczego rytuału, przeniesionego z jego naturalnego kontekstu o charakterze gospodarczym na kulturowy²⁵. Działanie na styku trudu i przyjemności nierozdzielnie związanych z każdym z tych wydarzeń przyczynia się do formowania świadomości zarówno historycznej, jak i współczesnej, oraz ich przenikania się.

Zaprezentowano tu tylko kilka z możliwości angażowania się w dawne praktyki mające związek z naturą, jakie oferuje park Koga. Niektóre z nich to raczej tradycyjne rytuały społecznościowe: puszczanie latawców, wspólne rozkoszowanie się widokiem kwitnących śliw lub brzoskwiń, czy ścinanie trzcin na festiwal jesieni; inne, np. zwyczaj nadawania nazw miejscom, inspirowane są kulturą chińską, i można się z nimi zetknąć w kilku ogrodach Daimyo. Przytoczone praktyki kulturowe nie wykluczają tych bardziej powszechnych i oczywistych, takich jak obserwowanie zachodu słońca ze szczytu wzgórza, mającego reprezentować słynną górę Fudzi, z którego można zobaczyć prawdziwą Fudzi (to nawiązanie do precedensowego przedstawienia Edo przez Hiroshige w jego słynnym cyklu drzeworytów²⁶), czy korzystanie z tego samego wzgórza zimą przez rozbawione grupy dzieci jako stoku do zjazdów sankami, co skądinąd szkodzi niektórym roślinom, ale jest akceptowane jako część życia parku.

W nadchodzących latach planowane jest zwiększenie liczby wydarzeń. Park w Koga jest przykładem, jak współpraca władz miejskich i niezależnych

an interpretive reworking of agricultural rituals and practices. Allow me just one example. Among many other rituals, Japanese farmers used, until the mid-20th c., to raise in the paddy fields a *kakashi*, a scarecrow made with old clothes, to prevent birds from eating the ripening rice (fig. 8). At Koga, as we can see on the illustration, the *kakashi* is being raised collectively in a small paddy field in Koga park. It shows a rather playful figure and the event is a source of enjoyment between children and their parents. This event recalls the past, yet in a new mode. In other words, it confronts participants with two horizons: the horizon of contemporary family culture which comprises anime and manga art, and the horizon of ancient agricultural practices. The first horizon is opened up by the design of the face of the *kakashi*, which is drawn with seven characters of a syllabic Japanese alphabet, *hiragana*. This is an instance of ASCII art, which has made its way into popular Japanese culture. Children often use this design, *henohenomoheji*, to draw the figure of *kakashi*, and it is found in a large number of anime movies, manga, video games and more²² (fig. 9). The second horizon is defined by traditional cultivation in a paddy field. Ritual rice cultivation takes place in a precise location, the paddy field in Koga Park, and extends over a cultivation season. This specific extension of time and space defines a situation. Here it allows a fusion of horizons of the past and the present.²³ The situation gives rise for each and all participants to an event, or rather a chain of events. These events are not shows produced by a distanced group of actors for the visual enjoyment of an audience, but personal experiences of engagement in an intergenerational collective activity. Through this chain of events each participant achieves a hermeneutic interpretation of agricultural ritual displaced from an economic to a cultural goal.²⁴ The tension between toil and pleasure inextricably involved in each of these events contributes to the formation of historic and present-day consciousness and their fusion.

These are only a few of the possibilities of engaging with past practices of nature at Koga. Some are rather traditional community rituals: flying kites, enjoying plum or peach blossoms, or cutting reeds for the autumn festival; others, like naming a place, derive from Chinese inspired practices to be found in a few Daimyo gardens. These cultural practices do not

stowarzyszeń lokalnych, ukierunkowana na zachowanie różnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, wpływa na rozwój miejsca. Nie tylko, że stało się ono bardzo popularne, ale przyczynia się do tworzenia nowego rodzaju świadomości istnienia odwiecznej więzi między człowiekiem a naturą, która jest sama w sobie wartością historyczną, właściwą dla kultury Japonii.

Zakończenie

Co, w sensie ogólnym, wnoszą przywołane powyżej, odmienne kulturowo od naszych przykłady podejścia do konserwacji ogrodów? Z pewnością nie stanowią one wzorców do naśladowania dla konserwatorów ogrodów ani w Europie, ani gdziekolwiek indziej, jako że są przejawem właściwym dla określonych lokalnych kultur i w każdym miejscu doprowadziły do zupełnie różnych rozwiązań. Tak więc to, co możemy z nich zaczerpnąć, jest raczej natury abstrakcyjnej. Zachęca nas do rozważań nad sytuacją, która zostaje przez nas wykreowana, gdy przystępujemy do konserwacji konkretnego ogrodu.

Warto tu zauważyć, że każdy z powyższych projektów konserwatorskich odwołuje się do innego rodzaju historii, inny też jest odbiorca i inna reakcja, której się od niego oczekuje. Efektem każdej z realizacji jest wytworzenie odmiennej sytuacji. Oznacza to dla nas, że podejmując jakikolwiek nowy projekt, powinniśmy dążyć najpierw do zdefiniowania owej fuzji horyzontów – uwarunkowanej specyfiką danej sytuacji – która powstanie na skutek naszych działań. W celu określenia tych horyzontów powinniśmy raczej stawiać sobie te same pytania w każdym miejscu z osobna, niż usiłować wdrażać podobne rozwiązania. Zaproponowana postawa jest daleka od wskazywania nowych norm, pokazuje bardziej wielką różnorodność, jaka jest możliwa w dziedzinie konserwacji ogrodów. Przytoczone przykłady pozwalają sformułować pięć pytań, które należałoby sobie każdorazowo postawić przed rozpoczęciem projektu konserwacji ogrodu:

1. Do jakiego rodzaju historii projekt chce się odwołać (jego „zawartość” historyczna)?
2. Do jakiej grupy (grup) odbiorców jest skierowany?
3. Jakiego przyjęcia przez adresatów oczekujemy?
4. Jakie przejawy kultury publiczność mogłaby wnieść do tego miejsca?

preclude more mundane ones, such as watching the sunset from a hillock representing the Fuji Yama, from which the real Fuji can be seen (following a precedent in Edo represented in an Ukiyo-e by Hiroshige²⁵), or the appropriation of the same hillock by unorganized groups of children as a sledge slope during the winter, in a way that is detrimental to some of the planting but has been accepted as part of the life of the park.

More activities are expected to be introduced in the coming years. This is how the park at Koga develops out of cooperation between the municipality and independent local associations focused on the conservation of various aspects of the intangible heritage of cultural bonds to nature. This has made it into a very popular place, and into an engine fuelling in Koga the development of a new historical consciousness of the relationship of humans to nature that is historically Japanese.

Conclusion

What can be learnt in a general sense from these different cultural attitudes towards garden conservation? Certainly they do not provide new templates for garden conservation in Europe or anywhere else, since they are expressive of idiosyncratic local cultures and have in each place given rise to radically different practices. So, what can be derived is of a more abstract nature. It invites us to ponder the situation about to be created by any particular historic garden conservation.

It is worth noting that the kind of history predicated in each of these garden projects is markedly different and demands a different kind of response from a different public in each case. Each one gives rise to a unique situation. This implies that in any new project, we should endeavor to define the situation-specific fusion of horizons we hope to bring about. In order to define these horizons, we might raise similar questions in each place rather than attempt to implement similar answers. Far from pointing towards new norms, this attitude hints at the possibility of a great diversity in so far as garden conservation is concerned. Our examples suggest five questions which could be raised at the onset of any garden conservation project:

1. What is the historical content which is the focus of the conservation project?

5. Jak zamierzamy nakłonić wizytujących miejsce do aktywnego odbioru jego „historyczności”?

Autorzy Karty Florenckiej zapewne z góry założyli, że podobne pytania są nieodłączne podczas projektowania, koncentrując się w efekcie na zagadnieniach związanych z samymi metodami konserwacji. Jednak przykłady, które zostały przywołane, wskazują różnorodność odpowiedzi na te pytania, nie tylko w obrębie jednego kraju, ale także regionu czy ogrodu. Nawet w tym samym regionie można spodziewać się znaczących różnic w reagowaniu na dane miejsce pomiędzy odbiorcami wywodzącymi się z określonych społeczności. Różne także mogą być rodzaje historii, do jakich ci odbiorcy w swojej świadomości są gotowi się odwoływać.

Najtrudniejsze wydaje się piąte pytanie. Jest ono jednocześnie podstawowe, jeśli stawia się za cel, by wizyta w ogrodzie służyła rozbudzaniu historycznej wyobraźni odwiedzających, a nie jedynie dostarczaniu im oryginalnej rozrywki. Pytania te mogą także pomóc w określeniu, czy dane miejsce w ogóle ma coś przywoływać w pamięci, czy też powinno zostać poddane konserwacji z innych powodów. Dopiero po odpowiedzi na nie można prowadzić rozsądną dyskusję na temat właściwych metod konserwacji historycznej, zapewniającej osiągnięcie trwałego i dobrego rezultatu. Zaproponowane postępowanie mogłoby otworzyć drogę do „konserwacji ogrodów historycznych uwarunkowanej specyfiką sytuacji”, w znaczeniu słowa „sytuacja”, jakie powyżej przyjąłem. ■

Tłumaczenie z oryginału: Zbigniew Talaga

2. Which public(s) does it address?
3. What is the expected reception by the addressees?
4. What are the cultural predispositions the public(s) might bring to this place?
5. How will visitors be invited to engage in active reception of the sense of history in the garden?

The authors of the Charter of Florence may have taken for granted the answers to these questions, which led them to concentrate on questions of method. Yet the examples we have reviewed suggest that the answers to such questions will vary greatly from one country to the next, even from one region to the next and from one garden to the next. Even in the same region we may expect significant variations between the constituencies that respond to a particular garden, and between the senses of history in which they are ready to engage. The most difficult question, however, is the fifth one: it is also a crucial one if one wants a garden visit to kindle the historic imagination of visitors, rather than simply bring a delightful distraction. These questions might also help decide in what sense a particular garden can be a monument or whether it should be conserved for other reasons.

Only then a significant discussion of the proper methods of historic conservation can be conducted to ensure that it will produce a lasting and significant impact. Following this lead would open the way to “situation-specific historic garden conservation,” in the sense of situation I have proposed. ■

Dr hab. Michel H. Conan – socjolog, który ukierunkował swoje zainteresowania na historię ogrodów. Publikowanie rozpoczął w latach 70. od krytycznych, opatrzonych własnym posłowiem wydań dzieł będących kamieniami milowymi piśmiennictwa na temat europejskich ogrodów i sztuki kształtowania krajobrazu, których autorami są: S. de Caus, A. Mollet, Ch. Perrault, W. Gilpin, R. L. Gérardin; następnie opracował *“Dictionnaire Historique de L’Art des Jardins”* (1997). W latach 1997-2009 był dyrektorem Studiów nad Ogrodami i Krajobrazem w waszyngtońskim instytucie naukowym Dumbarton Oaks należącym do Uniwersytetu Harvarda (Garden and Landscape Studies at Dumbarton Oaks, Harvard University). Opracował wówczas jedenaście tomów serii *“Dumbarton Oaks Landscape Architecture History”*, a także współredagował tomy pokonferencyjne, jak *Histories of garden conservation. Case studies and critical debates* (wspólnie z Jose Tito Rojo i Luigi Zangheri, 2005) czy *Gardens, City Life and Culture* (wspólnie z prof. Chen Wanghong, 2008). Autor licznych artykułów i kilku książek na temat zarówno historii ogrodów, jak też dawnych i współczesnych projektantów krajobrazu.

Michel H. Conan, Dr. HDR – a sociologist who turned garden historian. He first published, in the 1970s, a few critical editions for some milestones of European garden and landscape writings: Salomon de Caus, André Mollet, Charles Perrault, William Gilpin, René Louis Gérardin; a number of articles and contributions to edited volumes, and later, the *“Dictionnaire Historique de L’Art des Jardins”* (1997). He was the Director of Garden and Landscape Studies at Dumbarton Oaks (Harvard University in Washington DC) from 1997 to 2009. In this capacity, he has edited eleven volumes of the *“Dumbarton Oaks Landscape Architecture History”* series and several other volumes including a conference co-edited with Jose Tito Rojo and Luigi Zangheri, *Histories of garden conservation. Case studies and critical debates* (2005) and another one held in Wuhan (China) co-edited with Professor Chen Wanghong *Gardens, City Life and Culture* (2008). He has also published numerous essays and a few books on garden history, and about ancient and contemporary landscape designers.

Przypisy

- 1 M. Weber, *Economy and Society*, Berkeley 1978, s. 85.
- 2 Od tłumacza: ze względu na niejednoznaczność angielskiego słowa *monument* ['pomnik' i 'zabytek'] wywód jest trudny w przekładzie. Choć w większości zastosowań w tekście źródłowym *monument* raczej odnosi się do 'zabytku', polski 'pomnik' (jako etymologicznie związany z 'pamięcią') czasami lepiej objaśnia meritum omawianego przez autora zagadnienia.
- 3 Polskie tłumaczenie dostępne na stronie NID: <http://www.nid.pl/upload/iblock/9b1/9b13bc019894c7975620590ae56f9641.pdf>
- 4 M.T. Warron, *De Lingua Latina*, t. VI, hasło 49, przekład ang. Victoria University w Toronto: „Z tego samego źródła [*memoria*, *memory*,] bierze się *monere* – 'przypominać', ponieważ ten, kto *monet* – 'przypomina', jest jak pamięć właśnie. Więc i *monimenta* [ang. 'memorials'], tablice nagrobne, skądinąd ustawiane wzdłuż głównych dróg, mają *ad monere* [ang. 'admonish'] 'ostrzegać' mijających je, że wszyscy jesteście śmiertelni. Stąd i inne obiekty opatrzone inskrypcjami, by zachować *memoria* – 'pamięć' [ang. *memory*], nazywane są *monimenta* – 'monuments', czyli pomnikami/zabytkami”. http://archive.org/stream/onlatinlanguage01varruoft/onlatinlanguage01varruoft_djvu.txt [data dostępu: 15.09.2014]. Powiązanie między *memoria* i *monere* ustalone przez Warrona jest podważane, jednak językoznawcy uznają proponowany przezeń związek między *monere*, *admonere* i *monimenta* (lub *monumenta*).
- 5 Profesor Yoshio Nakamura, (ur. 1938) jest byłym wykładowcą na interdyscyplinarnym Wydziale Inżynierii Społecznej Tokyo Institute of Technology. W 2004 r. projektowi Nabrzeża Rzeki Otagawa JSCE (Japońskie Stowarzyszenie Inżynierów Budownictwa) przyznało Design Grand Prix.
- 6 Ogród Shukkei-en został przekształcony w latach 1783-88 przez ogrodnika krajobrazu Shimizu Shichiroemona z Kyoto zaproszonego przez Daimyo Asano Shigeakira.
- 7 Należy dodać, że mimo iż perspektywy postrzegania są wspólne dla przedstawicieli jednej kultury, co umożliwia porozumiewanie się między nimi, komunikacja ta pozostaje otwarta na wieloznaczności, ponieważ każdy wypracowuje własne horyzonty znaczeń w toku swego rozwoju intelektualnego, których członkowie danej grupy kulturowej nie są w stanie w pełni przewidzieć.
- 8 M. Foucault (1926-1984), *Of Other Spaces, Heterotopias*, "Architecture, Mouvement, Continuité" 1984, nr 5, s. 46-49. „Najpierw są utopie. Utopie to punkty bez realnego umiejscowienia. To punkty mające poprzez bezpośrednią lub odwróconą analogię ogólne powiązanie z realną przestrzenią Społeczeństwa. Przedstawiają one samo społeczeństwo w postaci udoskonalonej, lub inaczej społeczeństwo odwrócone, ale tak czy inaczej utopie te są miejscami fundamentalnie nierealnymi. Są także – prawdopodobnie w każdej kulturze, każdej cywilizacji – miejsca rzeczywiste, miejsca naprawdę istniejące, nierzadko fundamentalne dla danego społeczeństwa, będące czymś w rodzaju przeciwmiejsc, rodzajem efektywnie ustanowionej utopii, w której miejsca rzeczywiste, wszystkie inne konkretne miejsca znajdujące się w dorobku danej kultury, są jednocześnie reprezentowane, zaprzeczone i odwrócone. Tego rodzaju miejsca są poza wszelkimi umiejscowieniami, choć możliwe zdaje się oznaczenie ich lokalizacji w rzeczywistości. Ponieważ miejsca te są absolutnie różne od punktów, które

Endnotes

- 1 Weber, M., *Economy and Society*. Berkeley, 1978, p. 85.
- 2 http://www.international.icomos.org/charters/gardens_e.pdf
- 3 Varro, M.T., *De Lingua Latina* VI.49, translated by the Victoria University in Toronto: "From the same [word *memoria*, *memory*,] is *monere* 'to remind,' because he who *monet* 'reminds,' is just like a memory. So also the *monimenta* 'memorials' which are on tombs, and in fact alongside the highway, that they may *ad monere* 'admonish' the passers-by that they themselves were mortal and that the readers are too. From this, the other things that are written and done to preserve their *memoria* 'memory' are called *monimenta* 'monuments.'" http://archive.org/stream/onlatinlanguage01varruoft/onlatinlanguage01varruoft_djvu.txt; [access: 09.15.2014]. The relationship established by Varro between *memoria* and *monere* has been challenged, but linguists agree with the relationship between *monere*, *admonere* and *monimenta* (or *monumenta*) that he proposes.
- 4 Professor Yoshio Nakamura, (1938-) is a former professor at the interdisciplinary department of Social Engineering, Tokyo Institute of Technology. In 2004, the Otagawa River Embankment project was awarded the Design Grand Prix by JSCE (Japan Society of Civil Engineers).
- 5 The Shukkei-en was remodeled in 1783-88 at daimyo Asano Shigeakira's invitation by Kyoto landscape gardener Shimizu Shichiroemon.
- 6 It should be added that even though the commonality of horizontal perspectives allows communication and understanding between members of a given culture, this communication remains open to ambiguities because any individual reworks his or her horizons of significance through his or her own intellectual life in a way that cannot be fully anticipated by his or her peers.
- 7 Foucault, Michel (1926-1984), "Of Other Spaces, Heterotopias." *Architecture, Mouvement, Continuité* 5 (1984): pp. 46-49. "First there are the utopias. Utopias are sites with no real place. They are sites that have a general relation of direct or inverted analogy with the real space of Society. They present society itself in a perfected form, or else society turned upside down, but in any case these utopias are fundamentally unreal spaces. There are also, probably in every culture, in every civilization, real places – places that do exist and that are formed in the very founding of society – which are something like counter-sites, a kind of effectively enacted utopia in which the real sites, all the other real sites that can be found within the culture, are simultaneously represented, contested, and inverted. Places of this kind are outside of all places, even though it may be possible to indicate their location in reality. Because these places are absolutely different from all the sites that they reflect and speak about, I shall call them, by way of contrast to utopias, heterotopias."
- 8 See Ono Kenkichi, "The Garden at Block 6, East Second Ward on Third Street at the Nara Capital site, Nara Prefecture, Japan", [in:] *Sourcebook for Garden Archaeology; Methods, Techniques, Interpretations and Field Examples*, A.-A. Malek (ed.), Bern, 2013, pp. 667-672. It also contains a presentation of the history of garden archaeology in Japan by Ono Kenkichi & Amina-Aicha Malek, pp. 25-40.
- 9 The following account is based on Xu, Yinong: "The making and remaking of Cang Lang Ting; Attitudes towards the past evinced in the history of a garden site in Suzhou",

- odzwierciedlają i o których mówią, w odróżnieniu od utopii będą je nazywał heterotopiami”.
- 9 Patrz: O. Kenkichi, *The Garden at Block 6, East Second Ward on Third Street at the Nara Capital site, Nara Prefecture, Japan*, [w:] *Sourcebook for Garden Archaeology: Methods, Techniques, Interpretations and Field Examples*, red. A.-A. Malek, Bern 2013, s. 667-672. Opracowanie zawiera także prezentację historii archeologii ogrodów w Japonii autorstwa Ono Kenkichi i Amina-Aicha Malek, s. 25-40.
 - 10 Niniejsze rozważania oparto na: Yinong Xu, *The making and remaking of Cang Lang Ting; Attitudes towards the past evinced in the history of a garden site in Suzhou*, [w:] *Histories of Garden Conservation*, red. M. Conan, L. Zangheri, J. Tito Rojo, Florencia 2005, s. 3-62.
 - 11 Yuanliao (887-942), syn księcia Wusu.
 - 12 W języku angielskim jest on zwykle nazywany „The Garden of Surging Waves” [„Ogrodem Wezbranych Fal”]. W wierszu o rzece Cang Lang w *The Songs of the South* [Pieśniach Południa] autorstwa Qu Yuan (ok. 340 – ok. 290 p.n.e.) czytamy: „Gdy wody Cang Lang są czyste, mogę w nich uprać rzemyski swego kapelusza; gdy wody Cang Lang są mętne, mogę w nich umyć stopy”.
 - 13 Cyt. za: Yinong Xu, *The making and remaking...*, jw., s. 5.
 - 14 „Zostawili tu swoje inskrypcje trzech cesarzy, raz odwiedził miejsce cesarz Kangxi (panował w latach 1662-1722) i czterokrotnie cesarz Qianlong (panował w latach 1736-1795). Żaden ze skrybów, którzy później pisali o Cang Lang Ting nie omieszczał wspominać o tych cesarskich inskrypcjach i podkreślać ich wymowy”. Za: Yinong Xu, *The making and remaking...*, jw., s. 60-61.
 - 15 Tę prostą formułę zawdzięczam lekturze Hansa Georga Gadamera (1900-2002). Patrz: H.G. Gadamer, *Truth and Method*, Nowy Jork 1982.
 - 16 Pojęcie „reżyserowanej autentyczności” wprowadził Dean McCannell w swym antropologicznym studium turystyki: D. McCannell, *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, Berkeley 1976. Studium, inspirowane teoriami Ervinga Goffmana, wzbudziło wnikliwą dyskusję na temat prezentacji historycznej i turystyki.
 - 17 Opis *hanami* i bardziej ogólna analiza ewolucji japońskich rytuałów – patrz: S. Brosseau, *The Promenades and Public Parks of Tokyo: A Tradition Permanently Reinvented*, [w:] *Gardens, City Life and Culture*, red. M. Conan, C. Wangheng, Washington 2008, s. 229-246.
 - 18 „Według swej pierwotnej definicji hermeneutyka jest sztuką objaśniania i mediacji poprzez własny wysiłek interpretacji wypowiedzi innych, które można napotkać w ramach pojęcia „tradycji”. Hermeneutyka ma zastosowanie wszędzie tam, gdzie wypowiedziane stwierdzenia nie są bezpośrednio zrozumiałe”. (H.G. Gadamer, *Philosophical Hermeneutics*, s. 98).
 - 19 Organizacja zarządzania parkiem była także częścią projektu autorstwa profesora Yoshio Nakamury.
 - 20 Patrz Hirotsugu Suga, Yasuyuki Iwahori, *A Study in changes of the park management – organization of Koga park in Ibaraki prefecture in Japan*, niepublikowane opracowanie przedstawione na Światowym Kongresie IFPRA 2004 w Hamamatsu.
 - 21 Musimy przyznać, że każde odtworzenie przeszłości jest przedstawieniem, co wynika z ograniczonego punktu widzenia zakotwiczonego w naszej własnej kulturze. Wywołało to dyskusję między archeologami zajmującymi się ruinami a archeologami badającymi szczątki archeologiczne, która następnie zainteresowała konserwatorów ogrodów historycznych. Na przykład Michael Shanks pisze: „Nie ma czystego [in:] *Histories of Garden Conservation*, M. Conan, L. Zangheri, J. T. Rojo (eds), Firenze, 2005, pp. 3-62.
 - 22 Yuanliao (887-942), the son of the Prince of Wusu.
 - 23 In English it is usually called “The Garden of Surging Waves.” The poem about the Cang Lang river in the *Songs of the South* by Qu Yuan (ca 340 – ca 290 BCE) reads: “When the Cang Lang’s waters are clear, I can wash my hat’s hat-strings in them; when the Cang Lang’s water are muddy, I can wash my feet in them.” (transl. by D. Hawkes, *The Songs of the South*, (ca 340 – ca 290 BCE), p. 207).
 - 24 Quoted by Yinong Xu in “The making and remaking...”, p. 5 (see note 8).
 - 25 “It contained inscriptions by three emperors, and was visited once by the Kangxi emperor (r. 1662-1722) and four times by the Qianlong emperor (r. 1736-1795). No scholar-official who later wrote on Cang Lang Ting ever failed to relate to these imperial writings and to emphasize their full attention to the exhortations the writings carried.” Yinong Xu in “The making and remaking...”, pp. 60-61, also note 132.
 - 26 This abrupt formula is indebted to my reading of Hans Georg Gadamer (1900-2002). See Gadamer, H. G., *Truth and Method*, New York, 1982.
 - 27 The concept of “staged authenticity” was introduced by Dean McCannell in his anthropological study of tourism: McCannell, D., *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, Berkeley, 1976. The study, inspired by Erving Goffman’s theories, has stimulated thoughtful discussion of historic representation and tourism.
 - 28 For an account of the history of Hanami and more generally of an analysis of the evolution of rituals in Japan, see Sylvie Brosseau, “The Promenades and Public Parks of Tokyo: A Tradition Permanently Reinvented”, [in:] *Gardens, City Life and Culture*, M. Conan, C. Wangheng (eds), Washington DC, Dumbarton Oaks 2008, pp. 229-246.
 - 29 “According to its original definition, hermeneutics is the art of clarifying and mediating by our own effort of interpretation what is said by persons we encounter in tradition. Hermeneutics operates wherever what is said is not immediately intelligible.” (Gadamer in *Philosophical Hermeneutics*, p. 98).
 - 30 The organization of the management of the park was also part of the park design by Professor Yoshio Nakamura.
 - 31 See Hirotsugu Suga, Yasuyuki Iwahori, *A Study in changes of the park management – organization of Koga park in Ibaraki prefecture in Japan*., unpublished paper presented at the 2004 IFPRA World Congress in Hamamatsu (p. 5 in 1-8).
 - 32 We have to acknowledge that any recreation of the past is a representation, which is the result of a limited point of view anchored in our own culture. This has led to discussion among archaeologists of ruins and restoration of archaeological remains, a topic of interest for historic garden conservation. Michael Shanks, for example, writes: “There can be no pure reception of a ‘raw’ past. Rather, understanding an object from the past is always ‘understanding it as something.’ The act of looking and sensing the object always involves an intentional act of giving meaning. This is a pre-judgement” (*Experiencing the Past. On the Character of Archaeology*, 1992). And also in an article in 1995: “The ruined fragment invites us to reconstruct, to exercise the work of imagination, making connections within and beyond the remains. In this way the post-history of a pot is as indispensable as its pre-history. And the task is not to revive the dead (they are rotten and gone) or the original conditions from whose decay the pot remained, but to understand the pot as ruined fragment.”

- odbioru 'surowej' przeszłości. Rozumienie obiektu z przeszłości jest zawsze 'rozumieniem go jako coś'. Akt oglądania i odczuwania rzeczy zawsze zawiera w sobie umyślne nadawanie znaczenia. Jest to pre-osąd" (Por.: *Experiencing the Past. On the Character of Archaeology*, 1992). Z kolei w artykule z 1995 roku: „Zrujnowany fragment zachęca nas do jego rekonstrukcji, do uruchomienia wyobraźni poprzez tworzenie związków w obrębie zachowanych szczątków i poza nimi. W ten sposób post-historia garnka jest równie nieodłączna jak jego pre-historia. A zadaniem nie jest wskrzeszanie martwych rzeczy (są zmurzane i bezpowrotnie minione) ani pierwotnych uwarunkowań (...), ale rozumienie tego garnka jako zniszczonego fragmentu". Patrz: <https://tspace.library.utoronto.ca/citd/holtorf/3.10.html>
- 22 Gadamer pisze: „Czas nie jest już przepaścią, nad którą trzeba przerzucić most, bo dzieli. Jest pomocnym podłożem procesu, z którego wyrasta teraźniejszość. Dlatego też dystans czasowy nie jest czymś, co należy pokonywać. Takie było, raczej naiwne, założenie historycyzmu, że musimy umiejscawiać się w obrębie ducha epoki, myśleć jej, nie własnymi, ideami, tym samym zbliżając się do historycznego obiektywizmu. Tymczasem ważne jest, by postrzegać dystans czasowy jako coś, co w sposób pozytywny i produktywny umożliwia zrozumienie". Patrz: *Truth and Method*, jw., s. 264.
- 23 Jestem wdzięczny panom Yoshio Nakamura i Keijiro Yamada za przesłanie mi obrazu *kakashi* z parku Koga i wyjaśnienie jego związku z japońskimi tradycjami rolniczymi oraz ze sztuką ASCII. Kilka stron internetowych zamieszcza przykłady *henohenomoheji*. Patrz np.: https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=henohenomoheji
- 24 Chcę podkreślić, że sytuacja rozciąga się zarówno w czasie, jak i przestrzeni, a także stwarza ograniczone możliwości percepcji i rozumienia (horyzont). I znowu przywołać wypada H.G. Gadamera: „Definiujemy pojęcie 'sytuacji' poprzez stwierdzenie, że reprezentuje ona stały punkt, co wiąże się z ograniczeniem możliwości postrzegania. Stąd nieodłączne dla pojęcia 'sytuacji' jest pojęcie 'horyzontu'. Horyzont to zakres widzenia obejmujący wszystko, co można osiągnąć wzrokiem z danego punktu obserwacyjnego. Odnosząc to do umysłu: mówimy o wąskości horyzontu, o ewentualnym poszerzeniu horyzontu, o otwieraniu się horyzontów i tak dalej". Patrz: *Truth and Method*, jw., s. 269.
- 25 Przedstawienie to jest jednym z serii wydarzeń w ramach uprawy ryżu od sadzenia, przesadzania, stawiania stracha na wróble, zbierania i młócenia, które stanowią proces komunikacji między pokoleniami (zarówno relacja: niegdyśiejsi rolnicy – współcześni mieszkańcy miast, jak i: rodzice – dzieci). Pomaga także zrozumieć niektóre aspekty relacji człowiek – natura, osadzonej w konkretnej sytuacji i uosobionej. Gadamer pisze: „Udało nam się wykazać, że rozumienie nie jest metodą, którą dociekliwa świadomość stosuje wobec wybranego przez nią obiektu i w ten sposób zmienia go w obiektywną wiedzę; podstawowym warunkiem rozumienia jest raczej, będąc usytuowanym w jakimś wydarzeniu zakorzenionym w tradycji, proces przekazywania go dalej. Rozumienie jest zatem wydarzeniem". Patrz: *Truth and Method*, jw., s. 276.
- 26 Hiroshige, *The Fukagawa Hachiman Shrine. Meisho Edo hyakkei (One hundred views of Edo)*; 1857. Przykład *meisho*, miejsca czczonego w Japonii, które stało się źródłem inspiracji przy kształtowaniu ogrodów. Patrz: Sylvie Brosseau, *Perception and Representation of Famous Sites in Japanese Culture: The Significance of 'Meisho' in Landscape and Garden Imagination*, [w:] *Gardens and Imagination: Cultural History and Agency*, red. M. Conan, Washington 2008, s. 139-164.
- See: <https://tspace.library.utoronto.ca/citd/holtorf/3.10.html>
- 21 Gadamer writes: "Time is no longer primarily a gulf to be bridged, because it separates, but it is actually the supportive ground of process in which the present is rooted. Hence temporal distance is not something that must be overcome. This was, rather, the naive assumption of historicism, namely that we must set ourselves within the spirit of the age, and think with its ideas and its thoughts, not with our own, and thus advance towards historical objectivity. In fact the important thing is to recognize the distance in time as a positive and productive possibility of understanding." (*Truth and Method*, p. 264).
- 22 I am grateful to Yoshio Nakamura and Keijiro Yamada for sending me an image of *kakashi* at Koga park and explaining its relationship to Japanese agricultural traditions and to ASCII art. Several sites on internet give examples of *henohenomoheji*. See for instance: https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=henohenomoheji
- 23 I want to stress that a situation extends both in time and space, and that it creates limited possibilities of perception and understanding (a horizon). Here again Gadamer is helpful: "We define the concept of "situation" by saying that it represents a standpoint that limits the possibility of vision. Hence essential to the concept of situation is the concept of "horizon." The horizon is the range of vision that includes everything that can be seen from a particular vantage point. Applying this to the thinking mind, we speak of the narrowness of horizon, of the possible expansion of horizon, of the opening up of horizons, and so forth." (*Truth and Method*, p. 269).
- 24 This image depicts one of a series of events in rice cultivation from planting, replanting, raising the scarecrow, reaping and threshing, which constitute a process of communication across generations (agriculturalists of yore / contemporary city-dwellers & parents/children). It also produces an understanding of some relationships between men and nature, both situated and embodied. Gadamer writes: "We showed that understanding is not a method which the inquiring consciousness applies to an object it chooses and so turns it into objective knowledge; rather, being situated within an event of tradition, a process of handing down, is a prior condition of understanding. Understanding proves to be an event." (*Truth and Method*, p. 276).
- 25 Hiroshige, *The Fukagawa Hachiman Shrine. Meisho Edo hyakkei (One hundred views of Edo)*; 1857. This is an example of a *meisho*, a celebrated site in Japan. They were a source of inspiration for the construction of garden scenes. See Sylvie Brosseau, "Perception and Representation of Famous Sites in Japanese Culture: The Significance of *Meisho* in Landscape and Garden Imagination", [in:] *Gardens and Imagination: Cultural History and Agency*, M. Conan (ed.), Washington DC, Dumbarton Oaks 2008, pp. 139-164.

Bibliografia / Bibliography

- Brosseau, S., "The Promenades and Public Parks of Tokyo: A Tradition Permanently Reinvented", [in:] *Gardens, City Life and Culture*, Conan, M., Wangheng, C. (eds), Washington DC: Dumbarton Oaks, 2008.
- Brosseau, S., "Perception and Representation of Famous Sites in Japanese Culture: The Significance of *Meisho* in Landscape and Garden Imagination", [in:] *Gardens and Imagination: Cultural History and Agency*, Conan, M. (ed.), Washington DC: Dumbarton Oaks, 2008.
- Foucault, M., "Of Other Spaces, Heterotopias", *Architecture, Mouvement, Continuité* no. 5, 1984.
- Gadamer, H.-G., *Truth and Method*, New York, 1982.
- Gadamer, H.-G., *Philosophical Hermeneutics*, Linge, D. E. (ed. and transl.), Berkeley (California), 1977.
- Hirotsugu S., Yasuyuki I., *A Study in changes of the park management – organization of Koga park in Ibaraki prefecture in Japan*, unpublished paper presented at the 2004 IFPRA World Congress in Hamamatsu.
- McCannell, D., *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, Berkeley (California), 1976.
- Qu, Y., *The Songs of the South : an ancient Chinese anthology of poems by Qu Yuan and other poets (ca 340 – ca 290 BCE)*, Hawkes, D. (transl.), Harmondsworth, Middlesex, England; New York, U.S.A., 1985.
- Shanks, M., *Experiencing the Past. On the Character of Archaeology*, London, 1992.
- Shanks, M., "Archaeological experiences and a critical romanticism", [in:] Tusa, M. and Kirkinen, T. (eds), *Nordic TAG. The Archaeologist and His/Her Reality. Report from the fourth Nordic TAG conference. Helsinki 1992*, Helsinki Papers in Archaeology no. 7, 1995.
- Weber, M., *Economy and Society*, Berkeley (California), 1978.
- Xu, Y., "The making and remaking of Cang Lang Ting; Attitudes towards the past evinced in the history of a garden site in Suzhou", [in:] *Histories of Garden Conservation*, Conan, M., Zangheri, L. and Rojo, J. T. (eds), Firenze (Italy), 2005.
- Internet sources:**
Charter of Florence:
http://www.international.icomos.org/charters/gardens_e.pdf
Gadamer's Hermeneutics:
<https://tspace.library.utoronto.ca/citd/holtorf/3.10.html>
henohenomoheji:
https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=henohenomoheji
 Varro, M.T., *De Lingua Latina* VI.49, translated by the Victoria University in Toronto:
http://archive.org/stream/onlatinlanguage01varruoft/onlatinlanguage01varruoft_djvu.txt